

Anderhalve eeuw geleden...

Het tweede kwartaal 1862

E. Wolbink

In de eerste bijdrage van deze serie werden de lokale gebeurtenissen beschreven die in de eerste drie maanden van 1862 de revue zijn gepasseerd. We zagen daarin ondermeer dat men druk bezig was met de verdeling van de oude marken, met de nieuwe methodiek voor het innen van de schoolgelden en met mogelijke archeologische opgravingen op het terrein van het voormalige klooster in Sibculo. In deze bijdrage nemen we een aantal opmerkelijke zaken eruit die zich afspeelden gedurende de maanden april tot en met juni van dat jaar.

De Vecht

Onze regio heeft eeuwenlang veel te danken gehad aan de regenrivier de Vecht. De rivier werd - bij gunstige waterstanden - gebruikt voor logistieke doeleinden, zoals het vervoer van goederen en mensen. Daarnaast was de waterweg belangrijk voor de agrarische sector. Het water bevloede letterlijk de aangrenzende akkers, waarna vruchtbaar slib achterbleef. Toch was het niet alleen hosanna waar het de rivier betrof. Vooral wanneer zij enorme hoeveelheden water moest verstouwen, trad zij buiten haar oevers en onderonden boeren en burgers zeer veel overlast. Bijna ieder jaar waren er dijkdoorbraken waardoor grote gebieden blank kwamen te staan. Het was de praktijk van de laatste jaren dat de meeste landerijen gedurende drie maanden per jaar onbruikbaar waren door gebrek aan goede waterlozing.

Zo gebeurde het ook in de eerste week van april 1862. De waterstand in de rivier was opnieuw extreem hoog en er waren al verschillende landerijen onder gelopen. Op 3 april was een vergadering belegd waaraan zeventig personen hadden deelgenomen. In die bijeenkomst was een commissie benoemd die als belangrijkste taak had om in overleg te treden met de hogere autoriteiten, zoals de Provinciale Staten van Overijssel, om een afwateringskanaal te laten graven. De vele meanders in de Vecht vertraagden de waterafvoer en zo'n afwateringskanaal zou het rivierwater sneller kunnen afvoeren. Het kanaal zou ter hoogte van Hooge Graven weer moeten aansluiten op de Vecht. De commissie van wijzen werd gevormd door de heren Albertus François Stroink (burgemeester van Gramsbergen), Cornelis Johannes van Riemsdijk (burgemeester van Stad

Hardenberg), Hendricus Nicolaus van Roijen (burgemeester van Ambt Hardenberg) en de heren Jan Arent baron van Ittersum te Heemse en Jan Reinders, landbouwer te Anevelde.

Naast het jaarlijks terugkerend fenomeen van de wateroverlast had deze regio sinds de aanleg van het Overijssels Kanaal ook te kampen met een ander probleem, namelijk: droogte. Dat nieuwe kanaal werd gevoed vanuit de Vecht en bij droge zomers werd Vechtwater het kanaal de Dedemsvaart opgestuwd. Bij Gramsbergen werd het Vechtwater dan afgeleid naar deze kanalen en kwam de rivierbedding bijna droog te liggen.

Een goed voorbeeld van de grillige loop van de Vecht. Deze kadastrale kaart dateert uit het midden van de 19de eeuw en toont de meanderende rivier met afgesneden Vechtarmen bij Mariënborg. (Collectie Historisch Centrum Overijssel)

Vanouds had de rivier bij droge zomers nooit veel water gehad, maar altijd voldoende om met de Vechtschuiten - al was het dan niet op volle kracht - in ieder geval steeds tot Ommen, en meestal zelfs tot Hardenberg te kunnen varen. De Vecht lag nu in de zomermaanden bijna droog. Zelfs een lege Vechtzomp kon nog met moeite Ommen bereiken, laat staan Hardenberg. De Vechtschip-

pers konden niets meer verdienen. Koopmansgoederen en landbouwproducten moesten daarom 'per as' (op een wagen) via de weg worden vervoerd. Een opmerkelijke passage vonden we in de Overijsselsche Krant. Daarin stond:

Het is een vreemd gezicht, de schippers op de Vecht soms van hun vaartuig in de rivier te zien springen, gewapend met een blanke spade, die elk aan boord heeft om daarmee in de vele zandplaten een geul te graven, waardoor het vaartuig vervolgens gebragt wordt.

Het zou echter nog enkele decennia duren voor de waterstanden in de Vecht gereguleerd konden worden.

De stadsbrand te Enschede

Waar het stadje Hardenberg op 8 mei 1708 door een grote stadsbrand bijna volledig in de as was gelegd, overkwam hetzelfde de stad Enschede op 7 mei 1862. Het had al weken niet geregend en er stond een straffe oostenwind toen het vuur uitbrak in een houten woonhuisje aan de Kalandersstraat. De stad hing nog vol versieringen en erebogen vanwege de komst van koning Willem III, een paar dagen ervoor. Het vuur verspreidde zich zo razendsnel dat alle blusmiddelen te kort schoten. De gevolgen van de vlammenzee waren catastrofaal. Het stadhuis van Hardenberg was indertijd afgebrand, ook in Enschede ging dat pand in vlammen op, net als bijna alle woningen. Ruim 650 gezinnen werden dakloos. De kranten besteedden vanzelfsprekend ruim aandacht aan het inferno. De Noord-Brabanter schreef:

De textiel fabrieken hebben niets tusschen hare muren dan puin en eene massa gebroken machines en verpletterde voorwerpen, alles door elkander geworpen. De kerktoren heeft de spits verloren, de klokken liggen op de markt. Kerken en scholen zijn vernietigd, de straten onbruikbaar voor rijtuigen. In één woord: men kan zich geen grootere verwoesting voorstellen.

In de buitenwijken van de stad waren nog enkele fabrieken blijven staan, zoals de stoomweverij van de heren Ter Kuile en Jannink. De verslagenheid was enorm. Honderden fabrieksarbeiders waren van de ene op de andere dag niet alleen hun woning, maar ook hun werk kwijt. Een correspondent voor de Rotterdamse Courant verbleef ten tijde van de brand in het nabij gelegen Goor. Hij besloot meteen poolshoogte te

gaan nemen toen hij hoorde over het grote onheil. Hij schreef:

Wij waren totaal verplet bij hetgeen wij zagen, toen wij in Enschedé aankwamen. In onze eerste animo stapten wij de voorstad door, de poort in, de markt over, de voornaamste straten door, totdat wij gestuit werden door eene brandende brug. Verbeeld u, zoo het mogelijk is, het nette stadje Enschedé, met zijn waarlijk prachtige heerenhuizen, van het eerste huis der voorstad die wij passeerden af tot het laatste aan de brug toe, daarbij genomen de Groote Kerk en toren, de Roomsch-Katholieke kerk, in één woord, alles wat ons voorkwam, in eene puinhoop veranderd, en zodanig uitgebrand dat er geen splinter hout, waar dan ook, te vinden was...

Zelfs in onze regio had men de gevolgen van de stadsbrand van Enschede opgemerkt, en daarvoor had men de kranten niet eens nodig gehad. Het Algemeen Handelsblad schreef:

In de gemeenten Hardenberg en Gramsbergen vond men stukken van verbrande zijden japonnen en omslagdoeken, alsmede kaarten, door den fellen wind op den noodlottigen dag van het verbranden van Enschede aldaar heengevoerd. Men berekent den afstand op circa 10 uren.

De hulp voor de slachtoffers kwam vrij snel op gang. Op 20 mei 1862 ging men hier met de collectezak langs de deuren. De opbrengst in de gemeenten Gramsbergen, Stad Hardenberg en Ambt Hardenberg was respectievelijk f. 200, f. 122 en f. 249,03.

De pastorie van Gramsbergen

Het oude woonhuis van de predikant van Gramsbergen was aan vervanging toe. Dominee Johannes Jakobus Ehl Weurdinge bewoonde het pand al sinds hij in 1850 zijn intrede had gedaan, maar de pastorie was van veel ouder datum. De hervormde kerkgemeente had voldoende middelen bijeen gebracht om tot nieuwbouw over te kunnen gaan. In de Zwolsche Courant van 5 mei 1862 werd bekend gemaakt dat de kerkvoogden een publieke aanbesteding zouden houden voor het afbreken van de oude pastorie en het ter plaatse opnieuw optrekken van een nieuwe, inclusief de levering van alle benodigde materialen. De advertentie was geplaatst in opdracht van burgemeester Albertus François Stroink, als voorzitter van de kerkvoogdij, en

Gerrit van der Veen als secretaris.

Het Algemeen Handelsblad op haar beurt liet in de editie van 15 mei weten dat bij de gehouden aanbesteding het laagst was ingeschreven door H. Oest uit Hoogeveen. Hij kon de nieuwe pastorie 'duurzaam' bouwen voor 4745 gulden, met gebruik van de materialen van de oude te slopen pastorie. Bij gebruik van nieuwe materialen zou het 5130 gulden gaan kosten. De kerkvoogdij besloot de pastorie toch te laten bouwen met nieuwe materialen. Ze gingen daarvoor wel een geldlening aan van 2500 gulden, waarvoor de gemeente Gramsbergen goedkeuring gaf.

Helaas is deze pastorie in de jaren '50 van de vorige eeuw op zijn beurt weer afgebroken en vervangen door een nieuwe, modernere variant.

Allerlei

Eeuwenlang trokken jaarlijks vele duizenden zgn. 'bovenlanders' uit het Duitse achterland door Hardenberg om als turfstekers aan het werk te gaan in de Nederlandse gewesten. De stad, en met name de vele logementen en tapperijen, profiteerden van deze passanten. Op 9 april 1862 meldde het Algemeen Handelsblad dat men in Hardenberg nu echter slechts enkele hannekemaaiers had gezien. De reden was dat al het werkvolk nu naar Pruisen trok, waar veel werk was en de lonen hoger lagen dan in Nederland.

De harde noeste werkers van Slagharen en omgeving stonden erom bekend dat ze wel eens met elkaar op de vuist gingen. Het Handelsblad meldde dat in de nacht van 22 april *eene verschrikkelijke kloppartij* had plaats gehad.

Een aantal deugnieten had vier personen op de openbare weg aangevallen. Eerder op de avond al hadden ze onenigheid met elkaar gehad. De slachtoffers waren met dikke stokken geslagen, waren met messen gestoken en hadden diepe sneden opgelopen. De overijverige gemeenteveldwachter Jan Arends onderzocht de zaak nog diezelfde nacht en kon proces-verbaal opmaken. De belhamels zouden hun

straf niet ontlopen.

Verder meldde het Leidsch Dagblad op 5 mei 1862 dat een lokale edelman, Jan Arent baron van Ittersum, lid van de Provinciale Staten van Overijssel, door koning Willem III was benoemd tot 'kamerheer in buitengewone dienst'. Jan Arent was gehuwd met jonkvrouw Theodora Sophia van Foreest. Het echtpaar bewoonde Huize Welgelegen in Heemse. Jan Arent was rijksontvanger van de directe belastingen en accijnzen in de gemeenten Ambt en Stad Hardenberg.

Een eeuwenoud boerenerf werd door notaris Van der Muelen in veiling gebracht, namelijk het Vinke in Heemse. De kapitale boerderij bestond uit een groot woonhuis, erf, schuur en uitmuntende bouw-, wei- en hooilanden. Al met al ruim 36 bunders, met daarbij nog vier koeweiden op de Heemser Marsch, een halve whaar in het Collendoornerbroek, de zgn. halve Oosterminkstiende en nog enkele verspreid liggende rechten in de marke van Heemse en Collendoorn. De veiling bij opbod en afslag werd verricht in het café van Hendrik Kampman op woensdag 28 mei en 11 juni 1862.

Prentbriefkaart van de in 1862 nieuw gebouwde pastorie van Gramsbergen.
(Collectie J. Woertel-van der Veen, Radewijk)

Carte-de-visite van Jan Arent baron van Ittersum (1803-1874).
(Collectie fam. Sirtema van Grovestins-Hasseley Kirchner)

